

УДК 37.036: 371.134: 377/378: 7 (001.891.3.5)

О.М. ОТИЧ

(Київ)

ЗМІСТ, ФОРМИ І МЕТОДИ ВИКОРИСТАННЯ МИСТЕЦТВА В РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В РАДЯНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Ключові слова: педагогічна майстерність, мистецтво педагогіки, педагогічне мистецтво, радянські педагоги, художньо-дидактичний метод.

Постановка проблеми. Одним з найбільш важливих завдань сучасної педагогіки є розвиток педагогічної майстерності вчителя, адже без неї всі педагогічні закони й теорії втрачають свій сенс, оскільки не можуть бути зреалізовані. Усвідомлюючи це, Б. Лихачов наголошує, що „без оволодіння педагогом виховним мистецтвом та майстерністю педагогічна наука перетворюється на скарбницю цінностей, якими неможливо скористатися в інтересах справи” [7, с.203]. Подібну думку висловив ще у 1920 р. А. Пінкевич, який був переконаний у тому, що педагогіка „...засадово є науковою, але у вивершенні, у своєму практичному застосуванні вона є мистецтвом” [11, с.10].

Розуміння педагогіки як мистецтва, а педагогічної майстерності як краси педагогічної дії вимагає пошуку адекватних їм за своєю сутністю засобів їх розвитку, серед яких особливою ефективністю відзначається мистецтво. Цінний історичний досвід використання його у розвитку педагогічної майстерності вчителя накопичено радянською педагогікою у період її становлення. Вивчення та популяризація цього досвіду серед майбутніх і працюючих вчителів України, незалежно від їх спеціальності, сприятиме підвищенню ефективності їхньої професійної діяльності.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню історичних засад зародження й розвитку теорії педагогічної майстерності у радянській педагогіці присвятили свої праці Н.Абашкіна, Л.Базиль, М.Гриньова, Н.Дем'яненко, І.Кривонос, О.Лавріненко, Н.Тарасевич, А.Ткаченко та ін.

Різні аспекти застосування в цьому процесі видів мистецтва висвітлені у працях Н.Дем'янка, Л.Дубини, Л.Лимаренко та ін.

Формулювання цілей статті. Попри глибоку розробленість науковцями досліджуваних ними проблем, у сучасній педагогіці до цього часу не склалося цілісного підходу до узагальнення теорії і практики мистецько-педагогічної діяльності, спрямованої на розвиток педагогічної майстерності вчителя.

У зв'язку з цим метою нашої статті є історико-педагогічний аналіз змісту, форм і методів використання мистецтва в радянській педагогіці першої третини ХХ століття з метою розвитку педагогічної майстерності вчителя.

Виклад основного матеріалу. Як свідчать історичні документи, у 1920-1933 рр. у педагогічній освіті відбувся небувалий сплеск творчої діяльності, спрямованої на формування в студентів педагогічних навчальних закладів педагогічної майстерності засобами мистецтва. Однією з причин такого педагогічного ентузіазму стала широка дискусія серед освітян щодо сутності педагогіки як науки і мистецтва та активна полеміка з питання: „Чи повинен педагог бути художником-майстром, чи він може бути і ремісником?” [4, с.249]. У розв’язанні цього питання прибічники „мистецького” розуміння педагогіки доводили, що в основі педагогічної майстерності лежать природні задатки вчителя, його талант; прихильники „наукового” підходу розглядали її як досконале володіння педагогом методикою навчання і виховання, незалежно від його талановитості [10, с.52].

Прагнучи знайти виважене вирішення означеної проблеми, П. Блонський та А. Макаренко доводили, що хоча в педагогічній діяльності хист є дуже важливим, але не можна будувати її, розраховуючи виключно на нього: „Майстерність вихователя – це спеціальність, якій необхідно навчати, як необхідно вчити лікаря його майстерності, як необхідно вчити музиканта” [9, с.260].

Розуміючи сутність емоційно-творчої природи педагогічної діяльності, А. Макаренко наголошував на необхідності етюдної роботи з педагогами-початківцями і запровадив її у своєму педагогічному колективі: „Тим, хто готується до артистичної діяльності, дають цілу систему вправ на уяву, які так і формулюються: уявіть собі ... А наша професія – споріднена з артистичною. Була б моя воля, я дав би подібні завдання студентам педагогічних інститутів і молодим вчителям. Нехай би вчилися уявляти себе вчителями того чи іншого класу; учнями, яким важко вчитися; учнями, яких вигнали з класу, і т.д.” [8, с.184].

Аналізуючи етюдні практикуми А. Макаренка, В. Кан-Калик дійшов висновку щодо глибокої обізнаності педагога з системою К. Станіславського, спільності їхніх педагогічних підходів, підпорядкованих меті розвитку творчої природи особистості, її творчої індивідуальності [5, с.12].

Наполягаючи на важливості для вчителя удосконалення його акторських і педагогічних здібностей, А. Макаренко вбачав сутність такого навчання, „перш за все, в організації характеру педагога, вихованні його поведінки, а після цього в організації його спеціальних знань і навичок, без яких жоден вихователь не може бути хорошим вихователем, не може працювати, оскільки у нього не поставлений голос... Не може бути хорошим вихователем той, хто не володіє мімікою, не може надати своєму обличчю необхідного виразу чи стримати свій настрій” [8, с. 265-269]. Видатний педагог був упевнений, що у майбутньому в педагогічних ВНЗ обов’язково буде викладатися і постановка голосу, і поза, і володіння своїм організмом, і володіння своїм обличчям, оскільки без такої роботи неможлива діяльність вихователя [8, с.269].

Отже, вчитель, у розумінні А. Макаренка, повинен бути, з одного боку, компетентним у питаннях педагогічної теорії та методики викладання свого предмету, а з іншого – вільно творити, довіряючи своїй інтуїції, захоплюючи вихованців своєю особистістю, відкриваючи їм красу навколишнього світу, залучаючи до суспільно корисної творчої діяльності.

Важливими педагогічними якостями такого вчителя й головним стимулом педагогічної практики дослідники проблем педагогічної майстерності першої третини ХХ століття – Я. Мамонтов, А. Пінкевич та А. Фортунатов – проголошували енциклопедичну освіченість, особисту чутливість, власний педагогічний почерк, творчі здібності, інтуїцію, педагогічний такт, наявність естетичного смаку тощо.

Одним з найбільш ефективних способів формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя Я. Мамонтов називав постановку його голосу, розвиток у нього артистичної культури, міміки, пластики. У праці „Сучасні проблеми педагогічної творчості” (1922) він обґрунтував художньо-дидактичний метод, сутність якого полягала в наданні дидактичному матеріалу художньої форми, завдяки чому він легше, приємніше і міцніше засвоювався студентами на основі виникнення в їхній уяві яскравого образу і встановлення асоціативних зв'язків між ним і змістом навчальної теми [4, с.250].

Втім, передумови для використання мистецтва в процесі формування педагогічної майстерності вчителя були закладені ще у 1918 році, коли на Раді діячів з підготовки викладацького складу в підсекції з викладання образотворчих мистецтв у вчительських інститутах і семінаріях було обговорено питання про художню освіту в педагогічних навчальних закладах.

Завдання впровадження мистецтва до процесу професійної педагогічної підготовки вбачалися керівниками освіти в розвиткові в студентів художньо-загальноосвітньої компетентності та формуванні в них педагогічної і методичної майстерності.

Зокрема, у доповіді М. Євсєєва підкреслювалася важливість викладання на всіх факультетах педагогічних ВНЗ малювання, креслення, ліплення та музики. Означена необхідність пояснювалася тим, що малювання сприяє розвиткові в майбутнього вчителя спостережливості, вміння інтенсивно напружувати увагу, ілюструвати теоретичний матеріал, відчувати форму і кольори, активно сприймати інформацію; ліплення є найкращим засобом для розвитку ініціативи і творчих задумів; музика впливає на формування в майбутніх учителів правильної мови і мовлення [4, с.247].

Здатність мистецтва виступати ефективним засобом оптимізації навчально-виховного процесу, розвитку в майбутніх учителів професійних умінь та якостей, моральних та естетичних ідеалів розуміли й інші передові педагоги та колективи навчальних закладів України першої третини ХХ століття [4, с.247].

Так, спробу практичної реалізації цих завдань здійснили в 1919 р. педагогічні колективи Миколаївського вищого педагогічного інституту, до навчального плану якого поряд із педагогічними дисциплінами було введено курс „Теорія музики і співів”, та Київського ВІНО ім. Драгоманова, де до змісту загальнопедагогічної підготовки студентів було внесено предмет „Вчення про естетичне виховання” [4, с.248].

З метою розширення, збагачення та універсалізації змісту загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів колегія Головного УРСР 19 листопада 1923 р. затвердила навчальний план факультетів соціального виховання, прийнятий на II Всеукраїнській педагогічній конференції, згідно з яким було визначено три провідні кафедри, що обслуговували педагогічний процес на цих факультетах. До їх числа входила й кафедра мистецтвознавства, завдання якої полягали в підвищенні рівня педагогічної майстерності студентів шляхом залучення їх до роботи клубів і студій: вокальної, образотворчої та драматичної [12]. За безпосередньої участі П. Блонського студії образотворчого мистецтва, музики та художньої мови були організовані в Академії соціального виховання [2, с.639]. Їх діяльність полягала в ознайомленні студентів із теоретичними основами певного різновиду мистецтва та організації творчих колективів (хорових, театральних тощо). Студійці брали участь у концертах, мистецьких вечорах, виступали перед робітниками й селянами в клубах із театральними виставами, культурно-мистецькими програмами, що передбачали декламування віршів, виконання інструментальних, вокальних і хорових творів вітчизняних та зарубіжних композиторів [6, с.50].

З метою подолання „театральної неосвіченості” вчителів та розвитку в них педагогічних якостей відкривалися літні театрально-педагогічні курси, на яких слухачі оволодівали елементами педагогічної майстерності та технікою професійного спілкування [4, с.248].

Навчальні програми цих курсів і студій охоплювали різні форми художньо-педагогічної діяльності студентів на основі домінуючого різновиду мистецтва. Зокрема, навчання в драматичній студії трирічних Харківських педагогічних курсів імені Г. Сковороди під керівництвом М. Розенштейн передбачало залучення майбутніх учителів до оволодіння елементами театрального мистецтва з метою формування в них умінь образно висловлювати свої думки; оволодіння технікою мовлення та художнього розповідання; розвитку пластики тіла та художньо виразного жесту; засвоєння мистецтва імпровізації; створення інсценувань та драматизацій тощо [4, с.248].

До проекту плану вищих педагогічних курсів, розглянутого в 1924 р. на Харківській Губпедконференції увійшли: розповідання, художнє читання або драматизація, співи (теорія, методика, практика) [13, с.78-81].

Підвищення уваги освітян до музичного мистецтва як у загальноосвітній, так і в педагогічній школі, яке спостерігалось в 30-ті рр., зумовлювалося, на нашу думку, по-перше, усвідомленням значення хорового співу як чинника реалізації політики колективізації мас шляхом згуртування співочих колективів та масового комуністичного виховання громадян засобами хорового співу в межах усїєї країни; по-друге, активною розробкою проблеми педагогічної майстерності, в якій великої уваги надавалося постановці голосу вихователя, розвитку в нього педагогічної техніки мовлення, риторичних педагогічних умінь.

Відповідно до Положення про педагогічні ВНЗ, серед головних принципів формування педагогічної майстерності майбутніх учителів виокремлювався принцип розвитку так званих „особливих якостей педагога”: постановки голосу, навичок у трудових процесах, вдосконалення індивідуальних естетичних здібностей, а також оволодіння методами бесіди, розповіді, ілюстрацій (коли слово замінюється малюнками, аплікацією, ліпленням) [4, с.253].

У зв'язку з цим у педагогічних інститутах відкривалися кафедри тонального та образотворчого мистецтва, а до типових навчальних планів як обов'язкові було введено мистецькі дисципліни „Образотворче мистецтво” та „Техніка мови у зв'язку з художнім читанням і малюванням”.

Декларацією музичної секції Першої Всеукраїнської семінар-конференції з мистецтвознавчо-педагогічної освіти (Київ, 17-22 жовтня 1928 р.) було затверджено єдину для всіх педагогічних вищих навчальних закладів назву дисциплін, пов'язаних із музикою та співами – „Тональне мистецтво” [4, с.263]. Крім того, в різних педагогічних інститутах читалися такі предмети, як „Історія і теорія мистецтва”, „Мистецтвознавство”, „Графічна грамота”, „Постановка голосу і виразне читання”, „Розповідання та ігри”, „Педагогічне малювання”, „Праця і мистецтво, як елементи соціуму” [4, с.252-254]. На історико-філологічних факультетах до навчального плану було внесено дисципліни „Народна творчість”, „Історія України з історією мистецтва” [3, с.49], „Література народів СРСР”, „Історія естетичних вчень”, „Історія мистецтв”, „Віршознавство”, „Виразне читання”, „Дитяча література”, „Історія слов'янських літератур”, „Стилістика”, „Культура мовлення”, „Риторика” [1, с.53]. На викладання мистецьких дисциплін відводилося, за результатами досліджень Н. Дем'яненко, приблизно 14% від усього навчального часу, що дозволяло майбутнім учителям оволодівати початковими прийомами педа-

гогічної техніки та іншими елементами педагогічної майстерності, забезпечувало їм творче самопочуття, розвивало техніку мовлення, стимулювало до дотримання естетичного зовнішнього вигляду [4, с.254].

Свого роду підсумком творчих пошуків педагогічними ВНЗ змісту, форм організації, методів проведення і цільового призначення мистецтвознавчо-педагогічних курсів Н. Дем'яненко вважає вихід у світ у 1930/31 н.р. типових програм для педагогічних вищих навчальних закладів із ґрунтовно розробленими методичними записками. Зокрема, програма з тонального мистецтва, розрахована на 70 год., з-поміж головних завдань курсу визначала: „1) забезпечити гармонійний розвиток особистості вчителя; 2) навчити його правильно виявляти свої почуття та емоції, швидко реагувати на зовнішні подразники; 3) забезпечити виховання музичного слуху, уваги, розуміння ритму, його ролі в координації рухів; 4) сформувати вміння використовувати музику для вдосконалення політехнічних навичок дітей” [4, с.263-264]. Головне спрямування програми з образотворчого мистецтва полягало у допомозі студентам „практично оволодіти головними художніми способами” самовияву [4, с.264].

Підсумок мистецько-педагогічній підготовці підбивали естетична та педагогічна практики [6, с.52], з метою формування готовності до яких для студентів був запроваджений навіть базовий навчальний курс „Мистецтво в застосуванні до педагогіки”.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Така увага до мистецько-педагогічних аспектів професійної підготовки майбутніх учителів закономірно спричинила високий рівень творчих досягнень у радянській педагогіці першої третини ХХ століття. Адже мистецтво як процес і результат натхненної творчої діяльності здійснило потужний позитивний вплив на мотивацію вчителя до творчості й стало каталізатором формування його педагогічної майстерності.

Відродження і впровадження цих прогресивних здобутків до практики роботи сучасних вищих педагогічних навчальних закладів може стати основою нового сплеску педагогічної творчості й піднесення рівня педагогічної майстерності педагогів України.

Література

1. Базиль Л. Формування педагогічної майстерності вчителя-словесника в історичному контексті (20-30 рр. ХХ ст.) / Л. Базиль // Педагогічна майстерність: проблеми, пошуки, перспективи: [монографія]. – К.; Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – 234 с.
2. Блонский П.П. Первые два триместра деятельности Академии социального воспитания / П. Блонский // Избр. пед. произв. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 695 с
3. Дем'яненко Н.Ю. Етнографічно-дослідницька діяльність Василя Миколайовича Верховинця: навч. посіб. / Н.Ю. Дем'яненко. – Полтава, 1997.
4. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX – перша третина ХХ ст.): [монографія] / Н.М. Дем'яненко. – К.: ІЗМН, 1998. – 322 с.
5. Кан-Калик В.А. Педагогическое творчество: учеб. пособие / В.А. Кан-Калик, Н.Л. Никандров. – М.: Педагогика, 1990. – 95 с.
6. Лаврінченко О.А. Єдність науки та мистецтва у практичній професійно-педагогічній підготовці вчителя в педвузах України у 20-х рр. / О.А. Лаврінченко // Теорія і практика сучасного естетичного виховання у контексті педагогічної спадщини Василя Сухомлинського: Зб. наук. праць. – Полтава, 1998. – С. 50-52.
7. Лихачёв Б. Педагогика. Курс лекций: учеб. пособие / Б. Лихачёв. – М.: Прометей, Юрайт, 1998. – 464 с.

8. Макаренко А.С. Некоторые выводы из моего педагогического опыта / А.С. Макаренко // Макаренко А.С. Сочинения: В 7 т. – М.: Акад. пед. наук, 1950-1958. – Т.5: Общие вопросы теории педагогики. – Воспитание в советской школе. / [Коммент. и примеч. В. Е. Гмурмана]. – 1958. – 558 с.

9. Макаренко А.С. О моём опыте / А.С. Макаренко // Макаренко А.С. Пед. соч.: В 8 т. – М. Педагогика, 1983-1986. – Т. 4. – 1984. – 400 с.

10. Максимов В.Г. Основы педагогического мастерства учителя: учеб. пособие / В.Г. Максимов. – Чебоксары: Изд-во Чувашского гос. ун-та, 1985. – 52 с.

11. Пинкевич А.П. Педагогика и наука / А.П. Пинкевич // Педагогическая мысль. – М., 1920. – №1-3.

12. Учебный план факультетов социального воспитания (с объяснительной запиской). – Харьков: Изд-во Главпрофобра «Путь просвещения» при Наркомпросе УССР, 1924.

13. Шатунов М. Харківський інженерно-педагогічний інститут /М. Шатунов // Комуністична освіта. – 1932. – № 1-2. – С. 78-81.

Е.Н. Отыч
(Киев)

СОДЕРЖАНИЕ, ФОРМЫ И МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСКУССТВА В РАЗВИТИИ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА УЧИТЕЛЯ В СОВЕТСКОЙ ПЕДАГОГИКЕ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX СТОЛЕТИЯ

В статье проведен историко-педагогический анализ содержания, форм и методов использования искусства в советской педагогике первой трети XX столетия с целью формирования составляющих педагогического мастерства учителя. На этой основе сделан вывод о целесообразности творческого внедрения исторического опыта художественно-педагогической деятельности в практику работы современных высших педагогических учебных заведений для развития у студентов профессиональных и личностных качеств, необходимых педагогу-мастеру.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, искусство педагогики, педагогическое искусство, советские педагоги, художественно-дидактический метод.

О.М. Отыч

MAINTENANCE, FORMS AND METHODS OF THE USE OF ART IN THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL MASTERSHIP OF A TEACHER IN THE SOVIET PEDAGOGY OF THE FIRST THIRD OF THE XX CENTURY

In the article the historical-pedagogical analysis of experience of the use of art in the soviet pedagogy of the first third of the XX century is made with the purpose of forming the constituents of pedagogical mastership of a teacher. On this basis is made up the conclusion concerning the expedience of the creative introduction of the historical experience of the artistic-pedagogical activity into the work of modern higher pedagogical educational establishments.

Key words: pedagogical trade, art of pedagogy, pedagogical art, soviet teachers, artistic-didactic method.